

kulturens betydelse i samhället. Av dessa inriktningar syns det en hel del i Ikonens bok. Han påpekar bland annat att de finska översättningarna av fransk och engelsk sjuttonhundratalslitteratur nästan helt utesluter böcker skrivna av kvinnor, även om just detta århundrade såg kvinnans framträdande inom litteraturen som författare, läsare, opinionsbildare och huvudperson i nya litterära genren, som det borgerliga dramat – positioner som Ikonen behandlar med insikt i flera artiklar (till exempel *itämaat, omaisuus, porvarillinen näytelmä, salonki, sukupuoli*). Bokhistoriens genomslag inom litteraturvetenskapen märker man i artiklar om censur (*sensuuri, kielletyt tekstit, klandestiinit kirjoitukset*) och i den uppmärksamhet Ikonen ägnar utgivningens och läsandets praktik till exempel under uppslagsordet *nimi* (namn) där han diskuterar så väl rubrikernas utveckling som författarens anonymitet. Att Sarah Fielding publicerade under författarnamnet "Lady" betydde att hon personligen inte blev associerad med den moraliskt suspekta romangenren och att hon till exempel i förordet till romanen *David Simple* (1744) kunde avvärja kritik med åberopande av att hon var "bara en kvinna".

Den mest omfattande teoretiska ramen i boken ges ändå av narratologin som är en stark inriktning inom finsk litteraturvetenskap. Sjuttonhundratalets författare och litteratörer gav inte bara dagens dominerande berättande genre, romanen, dess form, utan hyste samtidigt komplexa och motstridiga uppfattningar om berättelser, fiktiva eller historiska. I sina analyser av berättelsens kunskap (*kertomustieto*), intersubjektivitet i sjuttonhundratalsromaner (i miniesän "Mielen lukemisesta: Sarah Fielding, Frances Burney, Jane Austen") eller berättandets våldsamhet (i samband med markis de Sade) utvecklar Ikonen den historiska fiktionens potential att kasta ljus över berättandets paradoxer och nödvändighet. Man kan fråga sig om detta bara handlar om att krydda sjuttonhundratalets egna tankesätt om berättelser, som Ikonen hävdar i förordet, eller blir sjuttonhundratalets

idéer och romaner först och främst material för (i sig tankeväckande) övningar i den narratologiska analyskonsten. Det centrala uppslagsordet *kertoja* (berättaren) illustrerar frågan: där använder Ikonen Johann Gottlieb Fichtes uppfattning av jaget som en språngbräda till en postmodern definition av berättaren som ett tomt läge som aldrig kan lokaliseras, varken inom eller utom berättelsen.

Trots denna kritik är *1700-luvun kirjallisuuden ensyklopedia* ett förträffligt tillägg till den litteraturhistoriska forskningen på finska. Ikonen, som disputerade med en avhandling om Diderot år 2000, har i många år undervisat i sjuttonhundratalslitteratur vid olika universitet i Finland, och har också varit huvudredaktör för Finlands äldsta litterära tidning, *Nuori Voima*. Han kan kombinera lätthet med insikt på ett sätt som gör *1700-luvun kirjallisuuden ensyklopedia* till en inspirerande läsupplevelse. Boken fungerar på olika nivåer, för olika ändamål. Man kan använda den som en uppslagsbok vars hänvisningar leder vidare till originalkällor eller aktuell forskning. Studenter i litteraturhistoria kommer att uppskatta Ikonens tydliga och personliga presentation av ett avlägset århundrades litterära och filosofiska tänkande. Kanske det viktigaste ändå är utmaningen för andra litteraturhistoriker att våga experimentera och diskutera formens betydelse för innehållet. Ikonens encyklopedi illustrerar hur en öppen, porös form kan generera en dynamisk framställning om ett århundrades litteratur och litterära liv.

Sanna Nyqvist

Teemu Keskisarja, *Kyynelten kallio: kertomuksia seksistä ja väkivallasta* (Helsinki: Siltala, 2011). 396 s.

Brottshistorien har för tillfället få aktiva företrädare i finländsk historieskrivning. Teemu

Keskisarja, docent i Finlands och Skandinavien historia vid Helsingfors universitet, hör till undantagen. Han är också ovanligt produktiv, precis som sin genreföreträdare professor emeritus Heikki Ylikangas. År 2006 disputerade Keskisarja vid Helsingfors universitet på en doktorsavhandling om tidelag, med under rubriken "Perversioner, rättsliv och folkkultur i 1700-talets Finland" ("*Secoituxesta järjettömäin luondocappalden canssa*": *perversiot, oikeuselämä ja kansakulttuuri 1700-luvun Suomessa*). Efter avhandlingen har han hunnit ge ut hela fem böcker, av vilka tre berör brottslighetens historia. En av dem handlar om seriemördaren Adam Johanssons tolv missgärningar i södra Finland under hösten 1849, *Suomen ainoa sarjamurhaaja: Jubani Adaminpojan rikos ja rangaistus* (2008), en annan handlar om den finländska terrorismens historia, skildrad genom de sex genom tiderna mest omtalade terroristerna, *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terroristista* (2010), och slutligen föreliggande bok. Keskisarja återkommer här till perversiteterna under svenska tiden i Finlands historia, efter en prisbelönt biografi om träförädlingsmagnaten Gustaf Adolf Serlachius (1830–1901).

Liksom i doktorsavhandlingen om tidelag är det inte sexualiteten som är i fokus i Keskisarjas nya bok, utan begäret och dess olika former. Detta sägs dock inte direkt ut av författaren. Med hjälp av två forskningsassistenter har Keskisarja lyckats hitta ganska vidlyftiga rättsprocesser från 1600- och 1700-talen som behandlar fenomen som sällan påträffas i domböcker och rådstuvurättsprotokoll. I materialet ingår också de rättegångar om tidelag som Keskisarja studerade i doktorsavhandlingen.

I bokens förord säger sig Keskisarja vilja skildra sex och våld bland vanliga människor, i motsats till de uppfattningar om "vanligt folk" som forskare enligt författaren har skapat utifrån salongernas värld. Fokus ligger på det konkreta som till exempel "vart fotspåren i snön på gårdstunet på Junttila hemman ledde

i gryningen den 17 februari 1756" (recensentens översättning). Väl medveten om att det är svårt att fånga vanliga människors vardag och själsliv i historiska källor, avgränsar Keskisarja sitt syfte med boken till att peka på huruvida uppfattningarna om rätt och fel, naturligt och perverst, har förändrats genom tiderna och vad som kan tänkas ligga bakom eventuella förändringar. Ett annat syfte är att hitta belägg för olika former av avvikande beteende rörande sex och våld i det tidigmoderna bondesamhället.

I de flesta fallen är det ändå inte det vanliga folket som står i berättelsernas centrum. För detta är källtorkan för stor. Berättelserna kretsar kring ganska udda ståndspersoner eller personer med en social eller ekonomisk ställning som är jämförbar med en ståndspersons. De är alla män. Flera är inte helt okända figurer i finländsk historieskrivning som nu får sin livshistoria berättad ur till exempel den "hemliga lemmens" perspektiv. Brotten som belyses är framförallt tidelag som en vana eller tidelag kombinerat med andra tvångshandlingar som spelberoende och våldsbenägenhet. De övriga brotten är ett fall av dubbelt hor som utmynnade i beställningsmord för att skyla över det första brottet. Också onani, homosexualitet och pedofili berörs, trots att sådana handlingar vid den berörda tiden inte var kriminaliserade. Varje kapitel har sin egen källförteckning, vilket gör det lätt att följa upp vilka källor som argumentationen om gärningsmännens livshistoria och brottsliga beteende grundar sig på, och hur författaren kommer till sina slutsatser om gärningsmännens tankevärld och omgivningens sätt att uppfatta det avvikande beteendet. Boken innehåller dessutom ett personregister, vilket är till stor nytta.

Boken inleds med kyrkoherden Claudius Brennerus' drängar Henrik Mickelsson och Henrik Henriksson i Tövsala, veterligen Finlands enda kända homosexuella par under den svenska tiden. De brändes 1665 på bål för Sodoms synd (sodomi) på en avrättningsplats i Åboland som senare fick namnet Kyynelten

kallio eller Tårarnas berg. Straffet skulle avskräcka andra likasinnade från att begå samma synd. Den främsta orsaken till att andra sådana rättsfall inte har hittats i domböckerna är enligt Keskisarja att homosexualitet inte var kriminaliserat i världslig lag förrän strafflagen i Finland stiftades 1889. Därefter var homosexualitet straffbart till 1971. Brotten beivrades ändå ganska sällan, enligt en doktorsavhandling av Antu Sorainen från 2006. Det går således inte att bedöma hur man förhöll sig till homosexuella relationer under 1700-talet, eller hur vanliga dessa relationer var i relation till att cirka fem procent av människorna i modern tid beräknas vara homosexuella. Det enda som är säkert är att förföljelser av homosexuella inte existerade i äldre tider, summerar Keskisarja (s. 334). Frågan om sexuell identitet och hur homosexuella kan ha uppfattats av samtiden berörs i boken ytterligare ytligt utifrån rättsförhandlingarna om några hermafroditers könstillhörighet i 1650-talets Österbotten och 1710-talets Västnyland.

Det första huvudkapitlet inleds med den ganska udda kyrkoherden i Kimito, Sigfridus Aronus Forsius (1560–1634). Genom hans livshistoria för Keskisarja in läsaren i den svenska och finska brottshistorien och i en värld där framväxten av en centralstat leder till skärpning av straffrätten med en allt starkare formell social kontroll. Forsius religiösa grubblerier leder också in läsaren i den radikalpietism som präglade flera av de i boken skildrade missdådarnas tankevärld, inte minst tvångsonanisten Petter Schaefer (Schäfer, 1663–1729), den näst efter prästen Lars (Laurentius) Uhlstadius (1650–1732) mest kända finska radikalpietisten vars profetior om Peter den store som Guds utsände bestraffare av ett korrupt prästerskap, väckte stort intresse i Sverige, Finland och på annat håll i världen i början av 1700-talet. Schäfer, som får sin historia berättad i kapitel tre, räknade till och med sina dagliga masturbationer, och antecknade dem i sin dagbok som har bevarats för eftervärlden. Uppenbarligen

skämdes han för sin ovana och försökte rädda sin själ genom att låta bli, men självkontrollen svek och den "onanistiska styggelsen" tog över handen. Onani betraktades dock inte som något problem av överheten vid den här tiden. Däremot ansågs Schäfers uppfattning om den korrupta lutherska läran och kyrkan som samhällsomstörtande och han dömdes efter diverse förvecklingar av Åbo hovrätt till döden, men benådades av Kungl. Maj:t. Han spärrades in på livstid på Åbo slott och flyttades under stora ofreden till Gävle slott där han avled i fångenskap.

Den sociala kontrollen över onani skärptes först under upplysningens och nyttans tidevarv som började betrakta onani som ett brott mot ofödda barns liv och ett hot mot nationaliteten. Att onanera blev dock aldrig kriminaliserat. Disciplineringen och det moraliska fördömandet av onani, som ansågs skadlig för både kropp och själ, nådde sin kulmen först vid sekelskiftet 1900 och drabbade främst barn, ogifta kvinnor och unga män inom det militära.

Också officerssonen Johan Gottfried Ekelods (född 1707) religiösa grubblerier knyts till de radikalpietistiska strömningarna i Åbo. Bokens fjärde kapitel handlar om denne spelberoende satanist som kände böjelse för tidelag. Avsnittet om Ekelods förehavanden representerar dock närmast skuggsidan av verkligheten. Keskisarja skildrar Ekelods livshistoria vidlyftigt. Berättelsen börjar med en uppväxt i rysk fångenskap och slutar i ett öde som rotesoldat dömd till institutionaliserad fattigdom i östra Nyland, men Keskisarja lyckas aldrig riktigt förklara varför den är värd att berättas i detta sammanhang. Man får intrycket av att det är frågan om ett fall som har tagits med på grund av källtorkan. Detsamma gäller kapitlet om bondesonen Johan Isaksson Anttolis rättsfall på tinget i Vörå i Österbotten 1733. Denne påstod att han tretton år tidigare som tioåring regelbundet hade blivit sexuellt utnyttjad av en äldre piga.

Det är tydligt att Keskisarja har haft för avsikt att studera pedofili, men inte har hittat ett enda renodlat fall därför att pedofili vid dessa tider inte officiellt existerade. Däremot skulle brott mot barn under tolv år sedan medeltiden straffas hårdare än brott som hade begåtts mot en person som hade uppnått straffansvarighetsåldern femton år. Ett ämne för samhällsdebatt blev pedofili först under senare delen av 1900-talet. Följaktligen har författaren träffsäkert rubricerat kapitlet om pedofili som "luurankoja lähdekateveessa" eller "benrangel i källornas skugga". Argumentationen bygger på ett antal fall där gärningsmannen har "utövat sin onda lusta", en formulering i rättsprotokollen som Keskisarja knyter till normavvikande sexualitet, genom blodskam med och våldtäkt av en ung person. Det vanliga var dock att denna möjliga äldre variant av modern pedofili inte behandlades av domstolsväsendet. Författaren undrar om det berodde på att man förtog utnyttjande av barn eller disciplinerade pedofiler med egenhandsrätt. Att Johan Isaksson Anttolis fall hamnade i rätten berodde på att han uppenbarligen hade blivit djupt deprimerad efter det sexuella utnyttjandet. Depressionen tog sig uttryck i ett vansinnesdåd, mordet på en flicka som råkade gå förbi, och det var det fallet som förde honom och hans berättelse till domstolen.

Ett av de mest förtjänstfullt skildrade och märkligaste rättsfallen i boken presenteras i det andra kapitlet som handlar om kyrkoherden Henrik Florinus den yngre (cirka 1668–1706) och hans eskapader i Kimito församling i början av 1700-talet. Keskisarja betraktar sonen Henrik Florinus den yngres förehavanden mot bakgrunden av den ordstävssamling som fadern, Henrik Florinus den äldre (1633–1705) gav ut 1702. Det är den första finska ordstävsboken som getts ut, *Wanhain Suomalaisten Tawalliset ja Suloiset Sananlascut*. Keskisarja fokuserar på ståndsmedvetenhet och moral, och visar att äpplet i detta fall föll långt från trädet. Medan fa-

dern var en stor moralist och samvetsgrann herde i sin församling, tänkte sonen bara på sig själv. Keskisarja målar också upp bilden av ett rättsväsende vars möjligheter att hantera manipulativa nervknippen var ytterst begränsade, särskilt då det gällde ståndspersoner som trodde sig vara allsmäktiga. Med hjälp av hovrättsfiskalen lyckades domstolen till slut döma Florinus den yngre till döden för hor och ett beställningsmord på sin älskarinnas make, kronofogden och länsmannen i Kimito. Han dömdes mer eller mindre mot sitt nekande och till något så ovanligt som rådbräkning före avrättningen och mötte döden tillsammans med de tre delaktiga i mordet i Åbo den 28 maj 1706. Misstankarna om giftmordet på hustrun, Maria Eriksdotter Pihl (död 1704), gick dock aldrig att bevisa.

Starkast är Keskisarja i sin analys av tidelagsbrotten. Han återkommer här till den redan i avhandlingen presenterade tolkningen att tidelag i 1700-talets Finland betraktades som egendomsbrott. Flera ton av häst- och nötkött grävdes ned i samband med att ett tidelagsbrott utreddes och straffades. Inte sällan var det djurrika högeståndsgårdar som drabbades av att gårdens dräng var en så kallad serietidelagare. Husbönder begick i sin tur tidelag helst med någon annans få. Någon ersättning för skadan fanns sällan att få, eftersom de flesta som begick tidelag var fattiga ogifta unga män, ofta en dräng eller soldat. Orsaken till att djuret skulle avlivas var dels att man trodde att ett mellanting mellan djur och människa kunde bli till genom tidelaget, dels att djuret om det fick leva blev en ständig påminnelse om den vedervärdiga gärningen. I viss mån försökte myndigheterna omplacera djuren på orter som inte kände till deras historia som gärningsoffer i tidelagsbrott, för att man var medveten om den ekonomiska skada som tidelag förorsakade de drabbade och befarade att skadan skulle kunna lägga band på allmänintresset att anmäla brottet. Företaget blev dock för dyrt och besvärligt att förverkliga.

Hovrättsassessorn i Åbo Johan Ehrenmalm menade att tidelag, som inte var helt ovanligt i Finland, kunde betraktas som en barnbe-gränsningsmetod i fattiga finska hushåll utan resurser för flera barn. Inget i källorna tyder på att detta skulle ha varit fallet, om man får tro Keskisarja. Varken förbudet att ha vallgossar eller hotet om dödsstraffet som hängde över tidelagare till 1779 hindrade män från att ha sex med djur. Dragningen till att ha sex med djur förekom dessutom i hela Finland. Beteendet ska dock inte betraktas som normaliserat. Det är ändå uppenbart att det på något plan fanns en förståelse för tidelag i en kultur som var mån om att straffa utomäktenskapliga förbindelser. Det här kan enligt Keskisarja vara en av orsakerna till att män som fällades för tidelag sällan dömdes till döden i Finland.

Keskisarjas nya bok är en läsoplevelse. Han utnyttjar sitt material till fullo och är en strålande skribent och berättare. Läsaren förfors av pricksäkra formuleringar och skickliga, men i relation till källorna ibland ganska lösryckta, slutledningar. Också sådant som egentligen inte hör till saken avhandlas kort för att det är intressant eller för att berättelsen för åt det hållet som av sig själv. Det goda berättandet störs dock av sådant som en redaktör kunde ha åtgärdat. Slarv i stavning som inte putsats bort irriterar. Eftersom Keskisarja här har gett sig in på att skriva en populärhistorisk bok finns den relevanta forskningslitteraturen i litteraturförteckningen, men de direkta hänvisningarna är få. Bidrar då Keskisarja med något nytt till forskningen om sex och våld i tidigmoderna Finland eller får man sig bara en rejäl dos social pornografi ur rättshistoriska källor?

Bristen på en övergripande tolkningsram, man kan kalla det teoribildning om man så vill, har lett till en fokusering på individerna och en tolkning av gärningarna som individuella val eller ett oundvikligt öde. Hur strukturerna var med om att forma beteendet har haft mindre betydelse i framställningen. Keskisarjas bok

skapar därför, menar jag, lika skeva bilder av vanliga människor under tidigmodern tid som de bilder man har frammanat genom forskning ur ett överhetsperspektiv, och som han kritiserar i förordet. En hårdare stringens i slutledningarna hade krävts för att ge boken tyngd. De fall som lyfts fram är dock i sig själva väldigt intressanta och åskådliggör det samhälle i vilket brotten begicks eller det avvikande beteende som levdes ut. Något annat syfte med boken verkar inte Keskisarja heller ha haft. Han nöjer sig med att konstatera att våldsvärkare, sexuella minoriteter och perversa människor inte är något nytt under solen.

Ett gott stöd för bokens resonemang hade författaren kunnat hämta till exempel i den queerteoretiska forskningen om begäret och hur olika former av kontroll, särskilt självkontroll, påverkar hur begäret levs ut inom ramen för de rådande normerna. En sådan analys hade gjort boken mera akademisk och hade bidragit mer till forskningen om sex och våld i tidigmoderna tider, än den föreliggande studien. Luckorna i källmaterialet och den teoretiska referensramen fylls i boken inte sällan ut med ett skönlitterärt textflöde som fånglar läsaren, men som också väcker frågan hur mycket en forskare kan fabulera innan produkten blir fiktion. Boken fyller trots denna kritik en lucka i historieskrivningen om avvikande beteende i bondesamhället och är framförallt till glädje för dem som är intresserade av enskilda individer vars liv berättar om samhällets fråsida.

Mona Rautelin

Gösta Kjellin, *Sissi-Jaakko: en klassresa i svenskt 1700-tal. Med ett slutkapitel om Fru Johanna och klassresans sista bit av Johanna Enckell* (Helsingfors: Schildts, 2011). 175 s.

Jacob Forsell, adlad af Forselles (1696–1768), var borgmästare, kommerseråd, brukspatron,